

Kınanın Gizli Özneleri: Sağlık Söylemleri Altında Yatan Duyuların Belleği *

Hidden Subjects of Henna: Health Discourses Underlying the Memory of the Senses

Gözde Dalan Polat¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yeditepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

<https://orcid.org/0000-0003-3548-2081>

ÖZ

Giriş: Bu çalışmada kınanın sağlık söylemleri altında yatan duyuların belleği çalışılmak istenmiştir. Sağlık söylemleriyle örtülü olan bu anlatıların altında, kişilerin kendine özgü kına ile ilgili duyuların belleği yatmaktadır. Araştırma kına ile ilgili sağlık söylemlerinin içine gizlenmiş olan duyu belleklerini çalışmaktadır.

Yöntem: Bu araştırma, 2017 Nisan - 2019 Haziran yılları arasında çeşitli aralıklarla yapılarak devam etmiştir. Araştırmada kınayı sağlıklı bulduğu için saçlarına, el ve ayaklarına yakan ve bu yüzden gündelik yaşamının bir parçası haline getirmiş olan on kadın ve dört erkekle derinlemesine görüşme yapılmıştır. Saçlarına düzenli kına yakan iki kadın katılımcıyla birlikte, saçlarına kına yakarak hem sağlık açısından olan etkilerine bakılmış hem de bir ritüel olarak deneyimlenmiştir. Bir süre devamlı uygulayarak katımlı gözlem yapılmıştır. Aynı zamanda kınanın sağlık açısından önemli olduğu vurgusunu yapan bir fitoterapistle derinlemesine yapılandırılmamış görüşmede bulunulmuştur.

Bulgular: Sağlık anlatılarının içine gizlenmiş olan duyuların belleği, kendini kınanın kokusunda, renginde ve ritüelinde açığa çıkarmaktadır. Maddi kültür ögesi olan kınanın, kokusu, rengi ve ritüelleri, kişilere geçmişte yaşamış oldukları anılarını hatırlatmaktadır. Bu anılar, onlara kendilerine iyi gelen bir takım duyguları hissettirmektedir. Kınayı sağlıklı bulduğu için gündelik yaşamında sıklıkla kullanan bu kişiler, kınanın kendilerine hatırlattığı bu duyu ve hisleri bedeninde cisimleştirmektedirler. Ancak kişiler bunu bilinçli olarak değil; içselleştirilmiş bir sağlık davranışı örüntüsü olarak gerçekleştirilmektedirler.

Bu görüşmelerden çıkan bulgular, sağlık açısından kına yakmanın doğrudan tıbbi bir iyileştirici etkisi inancının altında; kınaya yüklenen duyu algıların güçlü bir bağı olduğu görülmüştür. Bu bağın arka planında ise “kültürel bellek” yatmaktadır. Bu durum, “duyuların belleği” (the memory of the senses) kavramı üzerinden söylem analizi yapılarak yorumlanmıştır. Kınanın ‘koku’sunun, ‘rengi’nin ve ‘dokusu’nun, kişilerin duyu hafızasına kazınarak duygularına nasıl yerleştiği ve bedenlerinde nasıl cisimleştiği, kişilerin sağlık söylemleri üzerinden tartışılmıştır.

Sonuç: Dolayısıyla kına bazı durumlarda iyileştirici olarak, tıbbi bir ilaç yerine geçen alternatif olmaktadır. Bu alternatifin kendilerine hem ruhen hem de bedenen iyi geldiğini söylemektedirler.

Anahtar sözcükler: Duyuların Belleği, Kültürel Bellek, Modernite, Kına

ABSTRACT

Introduction: In this research, health discourses underlying the memory of the senses is studied. The narratives of people who find henna healthy and use it frequently in their daily lives are referred to in the context of henna-health relationship. Underneath these narratives covered by health discourses lies the memory of people’s own senses about henna. The research explores sensory memories hidden in health discourse related to henna.

Method: This research was carried out at various intervals between April 2017 and June 2019. In the study, in-depth interviews were conducted with ten women and four men who applied henna to their hair, hands and feet because they found henna healthy and therefore made it a part of their daily lives. Together with two of my female participants, who regularly applied henna, I applied henna to my hair and experienced it both as a health effect and as a ritual. Applying henna regularly, participatory observation was carried out for a period of time. At the same time, an in-depth unstructured interview was held with a phytotherapist who emphasized that henna is important for health.

Results: The memory of the senses hidden in health narratives reveals itself in the smell, color and ritual of henna. The scent, color and rituals of the henna, which is a material culture, remind people of their past memories. The memories make them feel good. These people often use henna in their daily lives because they find it healthy, and they embody these feelings and emotions in their bodies that the henna reminds them of. However, people do not consciously do this; they do it as an internalized health behavior pattern.

In the findings from these interviews, it is seen that henna has a strong bond with sensory perceptions underneath the belief that applying henna has a direct medical healing effect. “Cultural memory” lies behind this bond. This situation was interpreted by using discourse analysis over the concept of the memory of the senses. How the smell, color and texture of henna is engraved in the sensory memory of people and how they become embodied in their bodies are discussed through the health discourse of the people.

Conclusion: Thus, in some cases, henna is a healing alternative to medicinal products. Persons say that this alternative is good for them both spiritually and physically.

Keywords: The Memory Of The Senses, Cultural Memory, Modernity, Henna

* *Lokman Hekim Dergisi*, 2020; 10 (1): 124-137

DOI: 10.31020/mutfd.650931

e-ISSN: 1309-8004

Geliş Tarihi – Received: 25 Kasım 2019; Kabul Tarihi - Accepted: 28 Aralık 2019

İletişim - Correspondence Author: Gözde Dalan Polat <gdalan@yeditepe.edu.tr>

GİRİŞ

Bu araştırmada kınanın sağlık söylemleri altında yatan duyuların belleği çalışılmıştır. Kına duyularının, hafızada bıraktığı duygusal izler, kınayı sağlık açısından gündelik yaşamında sıklıkla kullanan kişilerin kına-sağlık ilişkisi ile ilgili öznel anlatılarında ortaya çıkmaktadır. Kınanın sağlık üzerine olan etkilerini bedenlerinde deneyimleyen bu kişilerin, kına-sağlık bilgilerinin nereden, nasıl ve ne şekilde kendilerine aktarıldığının bilgisi, duyu hafızalarının içinde gizlenmiş olarak yer almaktadır. Kişiler söylemlerinde kınayı baş ağrısı, mantar hastalıkları vb. için doğal bir iyileştirici bağlamında endüstriyel ilaçların karşısında alternatif olarak kullandıklarını belirtirken; bu bilgilerin kendilerine nasıl aktarıldığının anlatılarında çocukluklarıyla özdeşleşirmiş oldukları anne, teyze, hala, anneanne ve babaanneleri aracılığıyla olduğunun altını çizmişlerdir. Kültürel bellekte derin bir yeri olan kınanın, rengi, kokusu ve dokusunun hatırlattığı hisler, sağlık söylemlerinin içinde bilişsel olarak aktarılmıştır.

Bu araştırmada kınayı “sağlıklı” olduğu için saçlarına, el ve ayaklarına yakan kişilerle görüşülmüştür. Kişilerin sağlık söylemleri ve deneyimleri üzerine derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu bulgular arasında yaşlılık, köylülük, yeni köylülük, modernizm, post-modernizm, ritüeller, din, köktencilik, otantiklik, nostalji vb. konuları içeren kapsamlı ve birbirleriyle örüntülü çok sayıda kavram çıkmıştır. Ancak bu çalışma kapsamında kınanın sağlık söylemlerinin içinde örül ve gizlenmiş olan duyuların belleğine değinilmek istenildiğinden, kültürel bellek ve duyu algıları üzerinde durulmuştur. Görüşmeler sonrası çıkan bulgular yoğun betimleme (Geertz)¹ yapılarak analiz edilmiştir.

Kına-sağlık ilişkisi bağlamında, kişilerin sağlık açısından kınayı kullanma anlatılarının altında, kişilerin kınaya yükledikleri duyu algıları yatmaktadır. Kınaya özgü oluşan bu duyu algılarının oluşumunda kültürel bellek² bulunmaktadır. Duyu algılarını etkileyen kültürel bellek “duyuların belleği”^{3,4,5} kavramı üzerinden söylem analizi yapılarak tartışılmıştır.

Makalede kültürel bellek temelinde oluşan duyuların belleğine değinilmiş ve birbirleriyle örüntülü bu iki kavramın, kişilerin kına ile ilgili duygusal algılarını bedenlerinde cisimleştirerek sağlık söylemi içinde nasıl ördükleri ortaya konulmuştur.

Kına-sağlık ilişkisinde kişilerde oluşan duyu algıları bireysel bellek olgusunun konusudur. Ancak “bireysel bellek, toplumsal bağlamdan ya da toplumsal koşullardan bağımsız değildir.”⁶ Dolayısıyla kına-sağlık konusunda bireyde oluşan duyu algısı kınanın tarihsel geçmişinden günümüze kadar uygulanan ritüel ve sembollerinin sosyo-kültürel dönüşüme uğrayarak devam ediyor olmasından dolayı kültürel bellekten de bağımsız ele alınamaz. Bu yüzden makalede öncelikle kınanın kısa bir tarihçesine değinildikten sonra, maddi kültür olan kınanın duyu algılarına olan etkisi, Seremataki’sin³ duyuların belleği, tarihsel algı, maddi kültürün kişilere hatırlattığı his ve duyguların algısıyla birlikte bireysel hafızayı şekillendiren kültürel bellek üzerinde durulmuştur. Böylelikle kişilerin bunu bilinçli olarak değil; içselleştirilmiş bir sağlık davranışı örüntüsü olarak gerçekleştirmesinin bilişsel nedenleri bütüncül olarak ele alınmıştır.

Makalede “Kınanın gizli özneleri” başlığı altında araştırmanın kimlerle ve hangi yöntemler kullanılarak yapıldığı açıklanmıştır.

“Kınanın Kokusu, Rengi ve Dokusu: Sağlık Söylemleri Altında Yatan Duyuların Belleği” başlığı altında kişilerle yapmış olduğum görüşmelere yer verilmiş ve çıkan bulgular bu bölümde söylem analizi yapılarak yorumlanmıştır.

Kişiler kınanın iyileştirici etkilerini aktarırken, kokusu, rengi, dokusu üzerinde durmuşlardır. Özellikle kokusu ve rengi kişilerin hafızalarında belirli anıları anımsatmaktadır. Bu anıların kişilerde uyandırdığı duygu ve hisler genellikle çocukluk dönemlerine ait sosyal ilişkilerin arasındaki kurulu güvene dayalı yapıcı ilişkiler,

dayanışma ve huzurdur. Bu yüzden kınanın ruhsal açıdan da iyileştirici bir etkisi olduğunu vurgulamışlardır. Kınayı sağlıklı olduğu için gündelik yaşamlarında sıklıkla kullanan kişilerin söylemlerinin altında bu öznel anlatılar bulunmaktadır.

Sonuç olarak kına-sağlık söylemi zemininde yatan duyu belleğinin etrafında örülmüş kültürel bellek vardır. Kınayı sağlık açısından deneyimleyen kişilerin bireysel belleklerini etkileyen kültürel bellektir. Aslında kişiler kınayı sadece sağlıklı buldukları için değil; modern dönemde kaybolmakta olan maneviyat “anomi”si (Durkheim)⁷ bağlamında geçmiş öz değerlerini hatırlattığı için bedenlerinde cisimleştirmek istemektedir. Kültürel bellek zemini üzerinden oluşmuş olan bireysel belleğine hatırlattığı duyguyu da bedenlerinde hissetmek için gündelik yaşamında kullanmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Kınanın kısa bir tarihçesi ve kına kültürü

Latince adı *Lawsonia inermis* olan kına bitkisi, kurak ve yarı kurak iklimlerde yetişen küçük bir ağaçtır. Bu bitkinin bilinen özelliği olan *lawson* kına yapraklarında bulunan kırmızı-turuncu renkte olan boya molekülleridir. Bitki doğu ülkelerinde, Hindistan, Kuzey ve Doğu Afrika’da ve ayrıca Avustralya’da yetiştirilmektedir.^{8,9}

Kına tarihi ve kökenini yüzyıllarca süren göç ve kültürlerle izlemek kolay değildir; etkileşim ve geleneklerin nerede başladığını belirlemek zordur. Kınanın tahmin edilen en erken kullanımları M.Ö. 7500 ile 3500 arasında, muhtemelen Afrika’da son buzul çağında, Sahra bölgesinin bugün olduğundan daha yeşil olduğu zamanlara denk geldiğine inanılmaktadır.⁹ M. Ö. 7000’de Çatal Höyük’te yaşayan neolitik halkın doğurganlık tanrıçalarıyla bağlantı kurabilmek için ellerini kına ile süslediklerine dair pek çok ikna edici kanıtlar bulunmuştur. Çatal Höyük’te bulunan kırmızıyla işaretlenmiş bir boğa tanrısı ve doğurganlık ritüelleriyle ilişkilendirilen kırmızı eller, kınanın kırmızı renklendirici bir boya olarak kullanıldığına dair kaynak gösterilmektedir.^{10,11}

M.Ö. 1500’lerde yazılmış olan Ebers papirüsünde kına bitkisinin tıpta ve kozmetikte kullanıldığına dair bilgiler yer almaktadır.¹² “1875’te Alman egiptolog Georg M. Ebers (1837-98) tarafından *Ebers Papirüsü, Mısırlıların İlaçlarına Dair Hieratik Yazı ile Kaleme alınmış Gizli Kitap* adıyla iki cilt olarak yayınlanmıştır. 250 civarında hastalık ve 875 reçete ihtiva etmektedir. Bu papirüslerde, ilaç reçeteleri ve sağlık nasihatleri açıklanmıştır.”¹³ Kınaya dair faydalı bilgiler bu tıbbi metinlerde geçmektedir.¹⁴

Kınanın sağlığa olan faydalarına *Tıbb-ı Nebevî*’de değinilmiştir. Tıbb-ı Nebevi, müslümanlar tarafından toplanan Hz. Peygamberin diyet ve tıbbi kurallar ile ilgili söylemiş olduğu ayet ve hadisleri içeren bir derlemedir.¹⁵ “Tıbb-ı-Nebevî konusunda ilki 738’de Abdümelik bin Habîb tarafından olmak üzere, Arapça, Farsça ve Türkçe yüzlerce kitap yazılmıştır. Bu eserlerde, hastalıklar için verilen reçetelerin, sıradan kuralların ve bilinen prensiplerin ötesinde, tıbbi manevileştirme esas alınmıştır. İnsan bedeni, ruh ve cesetten meydana gelen bir bütün olarak görülmüştür. Tıbb-ı-Nebevî yazarlarından bazıları bilimsel tedavileri reddetmemekle birlikte, hastalığın ruhi tarafına dini yönden yaklaşılmalarının daha iyi sonuç verdiğiğine inanmışlardır.”¹³ Tıbb-ı Nebevî’de, “Peygamber, deri ve cilt hastalıklarında kına kullanmayı tavsiye etmiştir. Yanıklara sürülmekte, ağrı giderici, uyuzu tedavi edici, saç bitirici, stresi önleyici ve güzellik maksadıyla da kullanılmaktadır.”¹⁶ Dolayısıyla müslümanlar için kına bu yönüyle kutsaldır. Kına yakmak ya da kına kullanmak bu yüzden sünnet olarak kabul edilir. Anadolu Halk kültüründe, kına yakmanın sünnet olduğu bilgisi gündelik yaşamın içinde sözlü gelenek olarak aktarılarak günümüze kadar gelmiştir.

Kına, Dede Korkut hikayelerinde de yer alır. Hikayede kına kelimesi, evlendiği gece düşmanlara esir düşen Beyrek’in annesi, babası ve gelin kızın çektiği acı anlatılırken şöyle geçer: “Beyregün babası, kaba saruk

götürüp yire çaldı, tarttı, yakasın yırttı, oğul oğul diyüben böğürdi zarılık kıldı. Ağ pürçeklü anası buldur buldur ağladı gözinün yaşın dökdi, acı tırnak ağ yüzine aldı çaldı, al yanağın tarttı, kargu gibi kara saçını yoldı, ağlayubanı sıklayubanı ivine geldi. Kızı gelini kas kas gülmez oldu, kızıl kına ağ eline yakmaz oldu.”¹⁷ Dede Korkut hikayesinde geçen kına ile ilgili alıntidan anlaşılmaktadır ki Anadolu Türk geleneklerinde kına eğlence ve süslenme amaçlı kullanılmaktadır.

“Halk hekimliğinde tedavi ve güzellik malzemesi, halk türküsünde konu, halk şairinde ilham kaynağı olan ve düğün geleneklerinde kına gecelerine adını veren kına, aynı zamanda Türk folklorunun en eski ürünlerinden birisidir.”¹⁸ “Türk folkloru açısından önemli bir süs malzemesidir ancak bu süsün ardında, son derece önemli ve etkileyici bir anlam gizlidir. Üç olayda kına yakılır. Birincisi, Allah'a kurban olacak düşüncesiyle kurbanlık koçların kınalanmak suretiyle süslenmesidir. İkincisi, askere giden gence yakılan kınadır; vatana kurban olsun anlamındadır. Kına ile süslenerek uğurlama anlamını taşır. Üçüncüsü de gelin olacak kız ile güveyiye yakılan kınadır. Bu da gelinle güveyi birbirlerine kurban olsunlar anlamındadır.”¹⁹

Kına geceleri; geline – güveğiye kına yakılması ve sünnet törenleri, kınaya boyut kazandıran en yaygın olaydır. Zira törenlerde farklılıklar olmasına rağmen bütün Anadolu düğünlerinde mutlaka kına gecesi vardır.^{20,18} “Kına gecesi, düğünden bir önceki gecedir. Sevinçle hüznün iç içe olduğu, buruk bir sevincin yaşandığı gecedir ve kız evi için de son derece anlamlı bir gecedir.”¹⁹ Kız evi mutlulukla, üzüntüsünü birlikte yaşar. Kıza kına yakılırken kız evindeki bu duygu çelişkisi doruğa ulaşır.¹⁸ Kına gecesinde eğlenti sırasında söylenen türkülerle, kına yakımı sırasında söylenen ağıt türküler ritim bakımından farklılık gösterirler. Eğlenti türküleri çok daha hareketli, neşeli türkülerdir. Oysa kına yakımı sırasında söylenenler; ritim bakımından daha ağır, çalgısız söylenen, sözleri itibariyle de yas havası taşıyan türkülerdir.¹⁹ Kına yakılırken söylenen türküler, maniler, yakımlar; kız ile anasında yukarıda bahsettiğimiz, duygu çelişkisini açığa çıkarır. Bir yandan eğlenilir; bir yandan ağlanır.¹⁸ Kına gecesi gelin kızın ağlaması adettendir. Ağlamayan kız ayıplanır. Çünkü bu ana-babasını tez unutacağı anlamına gelir ki; bu da geleneği, saygıyı aşan bir tutum sergilemek demektir; hoş karşılanmaz.¹⁹ Kına gecesinin çarpıcı uygulaması ağıtlarla birlikte yakılan kınadır. Kınanın bir tepsi içerisinde üzerinde yanan mumlarla taşınması, buna gelinin kız arkadaşlarının eşlik etmesi gelenektir. Gelinin avcuna kına yakılırken kayın valide gelinin avucuna altın koyar. Oyunlar, türküler, mâniler, deyişler kına gecelerinin en önemli unsurlarıdır.²¹ Dolayısıyla bu sayede Anadolu Halk kültürünün diline yerleşmiş ve günlük konuşmaların da içine yerleşerek içselleştirilmiştir.

Yasemin Tokmak'ın, *Balıkesir ve Çevresinde Kına Folkloru Üzerine Derlemeler ve İncelemeler*²² başlıklı yüksek lisans tez çalışmasında kına ile ilgili inanış ve uygulamalarını çalışmak amacıyla Balıkesir ve çevresinde alan araştırmasında görüşmüş olduğu kişilerin genellikle “Eskiden kına gecesi genelde cumartesi gecesi olur. Kına gecesi genellikle bahçede, ya da kapının önünde yapılırdı.” diye başlayan cümleleri “Şimdi ise düğün salonlarında yapılıyor.” ile bitmiştir. Kişilerin bu anlatıları, sosyo-kültürel dönüşüm açısından anlamlıdır.

Günümüzde kına gecelerinin geleneksel uygulamaları, modernize edilerek marjinalleştirilmiştir. Kına geceleri artık organizasyon firmaları tarafından düzenlenmektedir.²³ Halk kültüründe komşuların gelin evine yardım ederek hazırladıkları kına geceleri modern dönemde eğlence sektörleri tarafından organize edilmektedir.

Kınanın bilindiği kadarıyla M.Ö 7500 ile günümüze kadar gündelik yaşamımızın bir parçası olarak çeşitli sebeplerle kullanımlarının kültürden kültüre, kuşaktan kuşağa aktarılarak hala devam ediyor olması kültürel bellek bağlamında düşünüldüğünde oldukça anlamlıdır.

Buraya kadar kına ile ilgili verilen bilgilere, kültürel bellek konusu bağlamında bireylerde oluşan duyuşal belleğin daha iyi anlaşılması açısından değinilmiştir çünkü duyuşal belleğin oluşumunda kültürel bellek

yatmaktadır. Bundan sonra kültürel bellek temeli üzerinden, kişilerin öznel kına –sağlık anlatılarının altında yatan duyuların belleği konusuna değinilmiştir

Kültürel bellek bağlamında duyuların belleği

Görme, tat alma, dokunma, işitme ve koklama duyularının altında zaman zaman açığa çıkan anlık hatırladığımız anılarımız ya da hislerimiz yatmaktadır. Merleau-Ponty, “bir şeyin farklı niteliklerini (rengini, tadını örneğin) “görme”, “koku”, “dokunma” ve öbürlerinin ayrı ayrı dünyalardan gelen veriler olmadığını, bu niteliklerden her birinin, öbürlerinden kesin çizgilerle ayrılmak şöyle dursun, kendisini öbür duyuların nitelikleriyle eşleştiren duygulanımsal bir anlam yüklü olduğunu belirtir.”²⁴ Duyuların belleği diğer bir duyunun belleğinde depolanır. İşitme duyusunun içinde dokunma, tat duyusunun içinde ses, ses duyusunun içinde görme verileri yüklenmiş olabilir.³ Bu yönüyle Seremetakis’e göre, duyuşal bellek bir veri depolama formudur. Merleau-Ponty buna şöyle örnek verir: “Her renk çevresine duyuşal bir hava yayar: iç karatıcıdır, iç açıcıdır, bezginleştirir ya da cana can katar; bu seslerle dokular için de geçerlidir. Her rengin belli bir tınıya ya da sıcaklığa karşılık geldiği söylenebilir.”²⁴ Bu durum kınanın rengi için de geçerlidir. Kınanın rengi, öznel deneyimlere göre kişilerde farklı farklı duyuşanımlar oluşturmaktadır. Duyu algılarının hatırlattıkları ya da hissettirdikleri hem kişiye özgü hem de toplumsal ortak bir bellekten dolayı olabilir ancak tarihsel bağlamdan bağımsız düşünülemez. Bu anılar kişilerin hem kendi kültüründe yaşadığı öznel deneyimlerinde saklıdır hem de yaşadığı toplumun ortak kültürel kodlarında saklıdır.³ Dolayısıyla kınanın rengi ve kokusunun kişinin zihninde yansıttığı anılarının kişilere verdiği psikolojik etki bu bağlamda oldukça anlamlıdır.

Howes, duyu algısının sadece biyolojinin, psikolojinin ya da kişisel tarihin konusu değil aynı zamanda kültürel oluşumun da bir konusu olduğunu altını çizer.⁴ Buna paralel olarak Assman da, bellek denince insanın aklına genellikle iç olgunun geldiğini ve bunun mekanının da bireyin beyni olarak düşünüldüğünü belirterek; belleğin kültürden bağımsız olarak beyin fizyolojisiyle, nöroloji ve psikolojiyle ilgili olduğunu düşündüklerinin altını çizer. Assmann, kültürel bellek ile insan belleğinin dış boyutunu kast eder. Belleğin neleri içerdiği, bu içeriklerin organize edilmesini ve ne kadar süre ile muhafaza edileceğini bireyin kapasitesi ve yöneliminden çok dış koşulların yani toplumsal ve kültürel çerçevenin koşullarının belirleyeceğini belirtir.² Geertz, merkezi sinir sistemimizin özellikle neokorteksin çoğunlukla kültürle etkileşimi sayesinde büyüdüğü için anlamlı simge dizgeleri tarafından sağlanan rehberlik olmaksızın davranışlarımızı yönetmeyi ya da yaşamımızı düzenlemeyi başaramayacağımızı belirterek, kültürden bağımsız insan doğası diye bir şeyin var olmadığını altını çizer. Fikirlerimizin, değerlerimizin, eylemlerimizin hatta duyuşlarımızın tıpkı sinir sistemimizin kendisi gibi kültürel ürünler olduğunu vurgular.²⁵ Geertz’e benzer bir düşüncede olan Shotter de, kültürün bilincimizi yapılandırdığından bahsederek, dünyayı bu yapılandırılmış bilinç tarafından anlamlandırarak, yorumladığımızı belirtir.²⁶ Halbwachs, belleği, biyolojik, nörolojik açıdan ele almaz; bireysel belleğin oluşmasında, toplumsal bir oluşum olduğunu vurgulayarak, bireysel belleğin oluşumunu, bireyin toplumsallaşma süreci boyunca edindiği tüm kazanımlar olarak tanımlar.⁶ Merleau-Ponty, yetişkin insan kendi yaşamında kültürünün, eğitiminin, kitapların ve geleneğin kendisine görmeyi öğrettiği şeyleri bulguladığını²⁴ belirtir. Dolayısıyla öznel belleğin ya da kişisel belleğin altında kültürel bellek yatmaktadır. Assman, kültürel belleği açıklarken, kültürel belleğin birbirleriyle ilişkili olan dört farklı dış boyutundan bahseder. Mimetik bellek (taklit etme belleği) gündelik yaşamımızın birçok alanında geleneğe bağlı alışkanlık ve kuralları taklit etmemizdir. Dil ve iletişim, bireyin diğer bireylerle karşılıklı etkileşimidir. Nesnel belleği, kişilerin gündelik yaşamlarında kullanmakta olduğu nesnelere yüklediği anlam ve son olarak anlam aktarımı olarak açıklar.²

Kına-sağlık ilişkisi bağlamında konuya değindiğimizde Assman’ın² kültürel bellek oluşumunda saymış olduklarının her birinin birbirinin içine örüntülü olduğunu görmekteyiz. Ancak kınanın maddi kültür olması sebebiyle nesnel belleği ile dil ve iletişim konusu üzerinden duyuş belleğine değinilmiştir. Şöyle ki

Seremetakis, duyuların belleği makalesinde maddi kültürlerin içinde gizlenmiş olan duyuların belleğinin kodlanarak depolandığından bahseder.³ Yüzeyde görülen maddi kültürün alışkanlık haline gelmiş davranışları, dil ve iletişimin aracılığıyla sağlanan, içinde duygulanımların da olduğu aktarımlarla, kişilerin duyu belleklerine kazınırlar. Maddi kültürde, madde ya da şeylerin kullanma, uygulama ve sembolik anlamlarının yanında; kişilerin madde ya da şeylerin etrafında ördükleri sosyal ilişkiler de duyu belleğine yerleşir. Dolayısıyla o madde ya da şeye maddi kültür içinde gerek kişisel tarih bağlamında gerekse toplumsal bellek bağlamında duygular ve hisler de depolanır. Seremetakis³, bunun için kendi çocukluk dönemindeki kişilerin daha çok hakim olduğu, Yunanistan halk geleneklerinde maddi kültür ögesi olan ekmeğe yüklenen anlamı tükürük (saliva) başlığı altında anlatır. Aslında ekmeğin sadece cisim, madde olmasının ötesinde duyu belleğine kodladığı duygulardan da bahseder. Ekmekle ilgili olan anlatısında, tarlaya çalışmaya giden annenin bebeğine, tarladan dönene kadar bakan büyükannenin, geleneksel ekmek hamurunu elleriyle yoğurup fırında pişirme davranışlarını detaylı bir şekilde anlatır. Pişirmiş olduğu ekmeği zeytin yağına bandırarak dişleri olmayan ağızda tükürükle yumuşatıp yine ağızda dişleri olmayan bebeğe verirken, ona, bedenine ait organ isimleriyle hitap ederek, yüreğim, canım, gözüm vb. kelimeleri kullanarak dokunur. Dolayısıyla, bu eylemler sırasında, fırından pişen geleneksel ekmeğin kokusu, büyükannesinden işittiği sevgi dolu sözler ve dokunuşlar ortaklaşa paylaşılan eylemlerin verdiği duyu, hisler de ekmek pişirme-besleme eyleminin yanında çocuğun belleğine yerleşir. Örneğin şimdilerde şehirde yaşayan bir yetişkin olarak, ekmek kokusu duyduğunda köydeki büyükannesi ve evini hatırlayacaktır.

Kınayı sağlıklı olduğu için gündelik yaşamında sıklıkla kullanan kişilerle yapmış olduğum derinlemesine görüşmelerde, kişilerin kınayı bedenlerinde sağlık bağlamında cisimleştirmelerinin altında duyu belleklerine yüklemiş oldukları duygular, hisler ve anılar yatmaktadır. Kına-sağlık ilişkisi bağlamında maddi kültür olan kınada, ortaklaşa paylaşılan eylemlerde oluşan duygunun duyu bellekte olan kodlarına aşağıda değinilmiştir. Ancak bulgulara geçmeden önce “Kınanın Gizli Özneleri” başlığı altında araştırmanın kimlerle ve nasıl yapıldığına değinilmiştir.

YÖNTEM

Kınanın gizli özneleri

Bu araştırma, 2017 Nisan – 2019 Haziran yılları arasında, çeşitli aralıklarla yapılarak devam etmiştir. Araştırmada, kınayı sağlıklı olduğu düşüncesiyle gündelik yaşamında sıklıkla kullanan on dört kişiyle görüşülmüştür. Katılımcıların dördü erkek, geri kalan on kişi ise kadındır. Görüşmüş olduğum kişilerin ikisi İzmir’de diğer görüşmeciler ise İstanbul’da yaşamaktadırlar. Yaş aralıkları ortalama 22-45 arasında değişmektedir. Kendilerini akademik yönden geliştirmiş kişilerdir. Yaş aralığı 22-29 arasında olan üç katılımcımdan ikisi, üniversite öğrencisi diğer katılımcım ise bir üniversitede akademisyen olarak çalışmaktadır. Aileleri, kırk ila otuz sene kadar önce daha küçük, kırsala yakın kültürü olan şehirlerden İstanbul’a göç etmiştir. 29-45 yaş aralığında üç katılımcım kendilerini geliştirmiş serbest meslek sahibi, bir katılımcım özel bir okulda müdür, iki katılımcım ise üniversitede akademisyen olarak çalışmaktadır. Katılımcılardan bir diğeri ise ses eğitmenidir.

Etik kurallar gereği, katılımcıların gerçek isimleri yerine kodlama yapılarak, rumuz isimler kullanılmıştır. Sadece bir katılımcımın kendi isteği üzerine gerçek ismi kullanılmıştır.

Görüşmüş olduğum katılımcılara “kınanın gizli özneleri” dememin altında yatan sebep, kişilerin kınayı marjinalleştirmeden, sağlıklı bulunduğu için gündelik hayatında kullanırken, metropolleşmiş şehirlerin koşulları içinde kendilerine özgü uygulama ve inançlarını sürdürmeye devam etmeleridir. Ancak bunu yaparken köktencilik ya da özcülük bağlamının dışında, Benjamin’in²⁷ modernizm eleştirisinde olduğu gibi eskiye

özlem ve “modern yaşamın gündelik şokları”²⁸ na karşı koruyucu bir terapi ya da doğal bir antidepresan etkisi yaratıyormuş gibi aktarmış olmalarındandır.

Bu araştırma için saçlarına iki ayda bir düzenli olarak kına süren iki katılımcımla, bu deneyimlerini birlikte yaşadım. Toplam iki ay arayla üç kez, katılımcılarla birlikte saçlarıma kına yaptım. Saçların boyanmadan önce kınanın hazırlanması ve saça yakılması uygulamalarıyla birlikte, yakma esnasında ve sonrasında yapılması gereken tüm aktiviteleri birlikte deneyimledim. Bu esnada kına yakılan mekanda, kına ile ilgili doğal olarak gelişen sohbetleri günlük şeklinde not tuttum. Saçlarımıza her kına yakma döngüsünde, aynı rengi saçlarımıza sürüyor olduğumuzu bilmemize rağmen başka bir renk tonuyla karşılaşacakmışız gibi içimizde hep bir heyecan oluştu. Kınanın karılarak hazırlanması, saça sürülmesi, kına renginin saça oturması için en az dört saat kadar bekleme süreci, kısacası gün boyunca yapılan bu eylemler bir ritüele hazırlanma öncesi gibi hissettirdi. Adeta bir ritüel çünkü saça boya sürmek en fazla bir buçuk saatinizi alıyorken, kına yakma bir gününüzü alıyor. Bu yüzden bazı kişiler, kınayı daha sağlıklı bulmasına karşın, kınayı hazırlama, sürme ve saçta bekletme süresi sebebiyle boyayı tercih etmek zorunda kaldıklarını söylemişlerdir. Bu bize, zamanı sayılaştırmanın hissizliğinden bahseden Griffiths’ın şu sözlerini hatırlatmaktadır “Batı’nın bitmek tükenmek bilmeyen sayılarla dolu egemen saati veya takvimi, zaman için bir duyguya yer veremeyecek kadar hissizdir.”²⁹ Kınanın gizli özneleri dememin diğer bir sebebi ise modern zamanın bireye ‘hızlı olmayı’ dayattığı bu dönemde, endüstriyel boyanın hızı karşısında, sağlıklı olduğunu düşündükleri davranışlarından vazgeçmemeleridir. Kınayı endüstriyel boya ile kıyasladığımızda uzun süren ancak doğal bir boyama işlemidir.

Kına renkli saçlarımla geçirmiş olduğum süre içinde almış olduğum tepkiler de anlamlıydı. Bu sayede kına deneyimi olan kişiler ile hiç kına ile ilgili bir yaşanmışlığı olmayanlar arasındaki farkı da görmemi sağladı.

Laing, “Ben senin yaşadıklarını yaşayamam. Sen benim yaşadıklarımı yaşayamazsın. İkimiz de görünmez insanlarız. Her insan bir diğerine görünmezdir. Deneyim insanın insana görünmezliğidir. İnsanın insana görünmezliği olarak deneyim aynı zamanda her şeyden daha açıktır. Yalnız deneyim tek kanıttır”³⁰ der. Dolayısıyla benim katılımcılarımla yaşamış olduğum kına deneyimleri ve katılımcıların kendi kına-sağlık deneyimleri anlatılarının yorumları benim araştırmamın bir bakıma kanıtı gibidir. Laing şöyle devam eder:

“Doğal bilim, davranış ve deneyim arasındaki ilişkiye dair hiçbir şey bilmez. Bu ilişkinin doğası Marcel’e göre esrarengizdir. Bu onun nesnel bir sorun olmadığı anlamına gelir. Onu açıklamak için geleneksel bir mantık yoktur. Onun doğasını anlamak için geliştirilmiş bir yöntem yoktur. Fakat bu ilişki bizim bilimimizin rabitasıdır... Deneyim ve davranış arasındaki ilişki inşaatçıların kendi sorumlulukları altında reddedemeyecekleri bir mihenk taşıdır. Onsuz, kuram ve uygulamamızın tüm yapısının çökmesi gerekir.”³⁰

Davranış ve deneyim arasındaki ilişki Marcel’e göre esrarengizdir çünkü nesnel bir durumdan çok öznel. Bireylerin davranışları o şeyle ilgili yaşadıkları öznel deneyime göre farklılık gösterir. Kişilerin yaşantılarında, herhangi şeyle yaşadığı deneyim, o şeye olan duygusunu, algısını ona göre yorumlamasını sağlar ve o onun o şeyle olan “gerçek” idir. Dolayısıyla, Laing’e göre kişilerin o şeyle olan algısının “gerçekliğinin sorgulanması” bizi bir yere götürmez çünkü bu kişinin deneyimi sonucu algıladığı gerçeklik duygusudur. Onun gerçeğidir. Dolayısıyla kişilerin öznel deneyimleri bu bağlamda yaşantıladığı deneyimlere dayanılarak o şeyle ilgili söyledikleri yorumlanabilir. Kına-sağlık bağlamında görüşme yapmış olduğum katılımcılarımla da deneyimleri, Laing’in dediği gibi kendi öznel deneyimlerinin gerçekliğidir. Kına ile ilgili deneyimi olmayan kişiler için böyle bir gerçeklik algısı olmayacaktır zaten.

Kına-sağlık ilişkisi bağlamında yapmış olduğum bu araştırmada, kişilerin kına ile ilgili olan geçmiş deneyimleri ve duyu belleklerine yüklemiş oldukları algıları yorumladım. Duyu antropolojisi alanında araştırma yapan gerek Seremetakis³, gerek Stoller⁵, gerek Howes⁴, kişilerin, nesnel ile ilgili duyu

belleklerine yükledikleri anlamları, kendi deneyimleri üzerinden aktardığı anlatılarının yoğun betimleme (Geertz)¹ yapılarak yorumlanmasının yanında; Cox, Irving ve Wright³¹ bu durumu “metnin ötesi (beyond text) bir betimleme olarak tarif etmişlerdir. Yani kişilerin deneyimlerini deneyimleyerek görülenin altında yatan duyuşsal bellek anlatılarını betimlemek. Dolayısıyla, Seremetakis, düşünüşsel (reflexive)³ bir antropoloji yapılmasının altını çizerek, araştırmacının da duyuş, his ve deneyimlerini yazması gerektiğini vurgular.

BULGULAR

Kınanın kokusu, rengi ve dokusu: sağlık söylemleri altında yatan duyuşların belleği

Maddi kültür olan kınayı, sağlık açısından kullanan kişilerin anlatılarının altında öznel deneyimleri yer almaktadır. Bu öznel deneyimin içinde, kına kültürüyle büyüüp yetişen kişinin çocukluk anılarından itibaren içselleştirmiş olduğu sosyal ilişkiler de saklıdır. Seremetakis’ in, dediği gibi maddi kültürün sembolik anlamlarının ve uygulama eylemlerinin içinde, karşılıklı paylaşımların ve etkileşimin olduğu sosyal ilişkileri ve beraberinde mekanları da içinde barındırdığını görürüz.³ Bu maddi kültürün etrafında örülen sosyal ilişkiler sırasında sesin, kokunun, işitmenin, tadın ve dokunmanın yani beş duyuş algısının da duyuşsal belleğimize yerleştiğini görürüz. Örneğin kına gecelerinin komşularla hazırlanması, çeyizin serilmesi, kınanın olduğu gece geline ağlaması için yakılan türküler, geline yakılan kınanın geceye katılan tüm kişilere dağıtılması vb. ortaklaşa paylaşılan sosyal ilişkilerin her duyuşlanımının kişiye geçmesi durumu gibi.

Aşağıda kınayı gündelik yaşamında kullanan katılımcılarımla yapmış olduğum görüşmelerin bulgularına değinilmiştir. Katılımcılar kınayı sadece sağlıklı olduğu düşünüşünün ötesinde duyuş belleklerine yerleşmiş olan kınanın kokusu, rengi ve dokusunu kendi bedenlerinde hissetmenin de kendilerine iyi geldiğini belirtmişlerdir. Bu bağlamda sağlıklı olduğu için kına yakmış olduğunu söyleyen katılımcılar, kınanın vermiş olduğu duyuşu da duyuşsal bellekleri üzerinden aşağıda aktarmışlardır.

Kına kokusunun hafızası:

Saçlarına sağlıklı olduğu için kına yakan Safiye’ye (38), neden kına diye sorduğumda, kınanın kendisi için farklı bir anlamı olduğunu söylemiştir. “*Bana geçmiş, eskiyi, sokakları komşuluk ilişkilerini hatırlatıyor*” diyerek kınanın onda çağrıştırdıklarını şu şekilde dile getirmiştir:

“Kına bir kere her şeyden önce çok eskiye ait. Bana güven duyuşu veriyor. Aslında bana anneannemi hatırlatıyor. Anneannemle kına gecelerine katılırdık. O zaman herkesin kapısının önünde olurdu. Sokakta yani. En sevdiğim tarafı herkes evlerine dağıldıktan sonra anneannemle, odasında yatağının üstünde birbirimizin ellerine kına yakardık. O önce benim ellerime sürerdi. Sonra ellerimizi sarardık yatağa bulaşmasın diye. Kokusunu hatırlıyorum mesala sürerken. Çok güzel kokardı. Sonra sabaha kadar ellerimizde bekletirdik kınayı. Sabah da kalkıp heyecanla kınanın rengi nasıl çıkmış diye bakardık. Eğer kınanın rengi açıksa anneannem kına iyi değil derdi. Kınanın rengi ne kadar koyu olursa o kadar iyidir yani. Sonra ellerimizi birbirimize gösterirdik. Bana hep bu anı hatırlatıyor. Bunun duyuşu iyi geliyor bana. Bazen sırf bu duyuş için ellerime kına yakıyorum” (İzmir, 38).

Safiye’nin kına-sağlık bağlamında, o anki çocukluk dönemine ait olan bu anın, ona hissettirdiği huzurla anlatmış olduğu deneyimlerini analiz ettiğimizde; çocukluğunda anneannesi ile geçirmiş olduğu anılarından bahsederken duyuş belleğinde depolanan duyuşları da aktarmıştır. Kınanın rengi ve kokusu, onda anneanne ile ortaklaşa paylaşılan karşılıklı sosyal ilişki sırasında kurulan duyuşsal temasları hatırlatır. Sarlo, “insanın kendi kendine hatırlamama kararı vermesi, bir kokuyu duymama kararı vermesine benzer”³² der. Safiye kınayı sağlık açısından neden kullandığını aktarırken, kültürün içinde gizlenmiş duyuş belleğinin, kendisinde

çağrıştığı anıları ve hisleri dile getirmiştir aslında. Kınayı, bedeninde cisimleştirmesinin altında bu hisler yatmaktadır.

Hande ise (33), kına denilince aklına ilk kokusunun geldiğini söylemiştir çünkü kokusunu hiç sevmemiştir ancak kokusunu sevmemesine rağmen sağlıklı olduğu düşüncesiyle saçları için kullanmaktadır:

Yedi yaşımda anneannem saçım zarar görmesin diye yakardı ve yıllarca kına özlü şampuan kullandım. Havuzun kloru zarar vermesin diye yakardı saçıma. Çok hoşuma gidiyordu. Normalde kınanın kokusunu sevmem; anneannem yaptığında çok hoşuma gidiyordu. Kına bana o yüzden hep anneannemi hatırlatır. Kokusunu sevmem ama bana kendimi iyi hissettiriyor. Farklı bir yere götürüyor beni. Kesinlikle benim için çok özel (İstanbul, 33).

Hande'nin kına kokusunu sevmemesine rağmen anneannesi ile ortaklaşa kurduğu bağı hatırlatıyor olması sebebiyle uzun yıllar boyunca kına özlü şampuan kullanmasına sebep olmuş ve sağlıklı olduğu için ise saçına boya yerine kına yakmayı tercih ettiğini belirtmiştir.

Saçları güçlensin diye kına yaktığını belirten Derya (22) ise şöyle der:

... Bazı insanların tam aksine kokusunu çok seviyorum. Çok hoşuma gidiyor. Hep böyle küçükken annem yapardı. Anneler, böyle teyzemler ya da ne bileyim biraz daha yaşı ilerlemiş insanların yapmış olduğu bir şey olduğu için ben biraz da onların zamanına özlem duyduğum için onların anlattıklarından ötürü hoşuma gidiyor onların yaptığı şeyler. Daha eski, daha kalıcı, daha temiz. Kirlenmemiş gibi olduğu için. Kimyasal olmaması mesala. ... Beni, saçlarımı güçlendirmesinden çok hayatımdaki özel bazı arkadaşlarımdan sürdürdüğüm, bunu kullanması ve şu anda ben de onlara duyduğum özlemi bu şekilde gidiyor olmamdan kaynaklı. Onlar için tabii kınanın daha farklı bir anlamı var. ... (İstanbul, 22).

Derya kınayı, saçlarına sadece sağlıklı bulduğu için değil aynı zamanda onda uyandırdığı duygular için de bedeninde cisimleştirmektedir. Kınanın, anne ve teyzesinin yaşadığı döneme ait zamanı hatırlatması açısından da anlam taşıdığını vurgulamaktadır.

Kınanın renginin ve dokusunun hafızası:

Saçlarına sıklıkla kına yakan Besna (26) ise, kınanın hafızasına kazıdığı üç temel bağlantıdan bahsetmiştir. Bu üç temel bağlantı noktalarından şöyle bahseder:

Aslında benim şöyle oldu. Birkaç tane aslında temel bağlantı var diye düşünüyorum. Bunlardan bir tanesi çok hatırladığım; bitle ilgili olan. Bitle ilgili olan şöyle ki çocukken ben bitlendim. Sonra aynı şekilde lise üçte bitlendim. Çok daha yakın bi süre bu aslında. Sonrasında da benim hep bununla ilgili erkek gibi saçım kestirilmişti ve çok kıvrıkcık ve gür saçlarım vardı. Ben de şöyle bir duyum almıştım: kına biti engeller. Bitin gelmesini durdurur. Bu böyle hep bir bilgi olarak kafamda vardı. ... Ya boya yapacaksın derlerdi ya kına. Ee ben boyayı her zaman reddettim; doğala yakın bir şey olmadığı için (İstanbul, 26).

Besna'nın yapay ve kimyasal olan boyayı, doğal olan kınaya tercih ettiğini belirtmesi, kına-sağlık ilişkisi bağlamında anlamlıdır. Ancak bunun oluşmasının altında Besna'nın kına ile ilgili hafızasında kalan ikinci bağlantı noktasındaki anlatıları yatmaktadır:

... Sonra aklıma Batman'a gittiğim birkaç yıl önce bir dönem geliyor. Babaannem saçları kıpkırmızı; çok da güzel görünüyö. Bana da bir poşet dolusu kına veriyo böyle; biriktirmiş. "Kızım işte al bunları; eline saçına yakarsın" ... Sonra şey babaannem bana poşeti veriyo. Bi poşet dolusu kına. Hatta böyle minik minik şeylerin içine konulmuş; kadın belli ki bi çok farklı yerden onları biriktirmiş. Kendi bi de ayrı ayrı kınaları da vardı; poşetler yani, şeffaf poşetler. Kese de vardı, şeffaf da vardı. Çünkü içine baktım o büyük poşetin. Sonra işte "babaanne çok teşekkür ederim falan." Sonra şunu hatırlıyorum; içimden şöyle bişey geçiyo "ya ben bunları

napcam? Hatta şöyle bi düşünce “söylesem mi babaanneme?” “Babaanne sen bana verme kınaları. Sen kullanırsın. Ben hiç kullanmıyorum.” Ondan sonra tabii onu kırmamak için öyle bişi demiyorum. Kınaları alıyorum. Sonra ben o kınaları atıyorum. Sonra kimseye anneme falanda kimseye bişey söylemeden. Ah ah yıllar sonra bunu hatırlayıp; ah ben naptım diye yüksünecem.

Besna'nın “belli ki birçok farklı yerden onları biriktirmiş” dediği “farklı yer”, aslında babaannesinin katılmış olduğu kına geceleridir. Küçük küçük torbaların içinde olan ise kına gecelerinde dağıtılan toz kınadır. Aynı zamanda, babaannesinin kına ile boyanmış kıpkırmızı saçları, Besna'nın hafızasına baskın bir görüntü olarak yerleşmiştir. Babaannesinin kınaya boyanmış kırmızı saçları için “çok güzel görünüyo” derken ki ses tonundan, kendisinin bu görüntüden ne kadar etkilenmiş olduğu oldukça anlaşılabilir. Sonrasında babaannesini kırmamak için almış olduğu küçük küçük toz kınalarının bulunduğu çantayı çöpe atmasını anlatırken, takındığı yüz ifadesinde, pişmanlıktan çok sanki vicdan azabı çekiyormuşçasına bir ifade vardır. Küçük küçük kına poşetlerinin dolu olduğu o çanta, babaannesinin bedeninin bir parçasıymış; saçlarıymış gibi adeta. Burada önemli olan çöpe atılan kına poşetleri değildir aslında; çöpe atılan babaannesinin onlara yüklediği değerdir. Besna bunun farkına sonradan varır çünkü modern yaşamın sunduğu koşullar ve bu koşulların şekillendirdiği boya gibi yapaylaşmış olanın farkına sonradan vardığını düşünür.

Sonra üçüncü bağlantı. Ben ee işte şey küçüklüğümde annem gençliğinde “benim saçlarım beyazlamaya başladı” dedi. Benim de bundan üç yıl önce saçlarımda beyazlar çıkmaya başladı. Çok önemsedim bişey mi değil. Ama genel kendimi yaşlı hissetmeme sebep oldu. O beyazlıkların yok olmasını istedim. Bir başka bağlantı diyebileceğim şey de benim her zaman kırmızı saç, çok kadınsı, dişi ve ulaşmaya çalıştığım bir saç olarak ben de bunun dişilikle çok bağlantılı olduğunu düşünmüştüm. ... Tüm bu bağlantılar ve annemin kına yaktıktan sonra saçının rengini görüp güneşte, o kıpkırmızı böyle canlılık, kırmızılık, yaşam, o enerji tüm o kelimeler “evet ben bu saçta sahip olursam kendimi geri alabilirim. Kendi özümüne dönebilirim.” Aslında saç ve kınayı araç olarak kullanıp biraz kendimle olan problemleri çözmek gibi kullanabilirim.

Besna'nın kına ile “kendi özümüne dönebilirim” söyleminin altında, kına bitkisinin özünde bulunan doğal kırmızı boyanın, kimyasal bir işlem görmeden doğrudan kullanılıyor olması yatmaktadır. Doğal saç renginin beyazlamasıyla yerine yine doğal olan kınanın gelmesi ona ayrı bir huzur vermektedir. İşlemden geçmiş yapay boyayı bedenine yabancı hissetmektedir. Kına ise öyle değildir. Bununla ilgili şöyle der; “Boya gerçek değil. Çünkü boya benden değil. Bana ait değil. Diğerinin hem kültürel yanı var, hem besleyici bir yanı var biliyorum. Kına okuyorum hani sağlıkla da bağlantılı bir şey. Hem de kınanın sürekliliği zorunluluk taşıyıyor. Kına biraz şöyle tamam saçın kına istiyosun, vücudun kına istiyosun ama kınayı yakmasan akan bişey yok.” Açıkçası Besna'nın anlatılarında kına bitkisinin özünde taşıdığı doğal boya ile beyazlarını kapatıyor olması, kendiliğinden doğal çıkan saç rengi hissini yaşatmaktadır. “Nesnelerle ilişkimiz mesafeli değildir. Her nesne vücudumuza ve yaşamımıza seslenir.”²⁴. Besna için de kına böyledir. Bu his ona güven vermektedir.

Besna şöyle devam eder: “mesala işte birkaç kişi bana şey dedi ‘o kadar kırmızı saç istiyosun; bak kına o kadar getirmiyosun boya gitsin; hani o kadar istiyosun.’ Benim için nasıl anlatayım; benim için önemli şeyin kırmızı saç olmadığını yoksa yapardım. Demek ki benim derdim kırmızı saçla değil. Doğal olarak çıkmasını istediğim kırmızı saçla, kendimle alakalı”. Besna için doğal olan sağlıklı olandır, sağlıklı olan ise doğal olandır.

Doğal-yapay ikilemi:

Kına ile ilgili yapmış olduğum görüşmelerin çoğunda kişiler, doğal-yapay ikilemi bağlamında doğal olan her şeyin sağlıklı olduğu yapay olan her şeyin ise yabancı, kirlenmiş olduğu vurgusunu yapmışlardır. Dolayısıyla kına da doğaldır ve bu yüzden sağlıklıdır.

Hamilelik döneminde saçlarına kına yakmaya başladığını belirten Vedia (43) ise kına ile ilgili şunları söylemiştir:

Ben hamilelikte boya yapamayacağı için kına alternatifini düşündüm. Beyazlar da rahatsız ediyordu ama öyle de bırakamayacaktım. Sonra çok sevdim yani hani. Çok iyi hissetmeye başladım. Ondan sonra saçlarıma çok iyi geldi. Ruhem çok iyi hissettim falan. Bi de ben de böyle bir etkisi var biliyor musun? Hani şey gibi değil böyle; mekanik bakmıyorum. İşte kimyasal olmadığı için kendimi iyi hissediyorum falan gibi değil yani bu bence. Onun bir enerjisi var diye düşünüyorum. Hani belki o çok köklü bir şey olduğu için mi? Hani ağaç sonuçta falan (İstanbul, 43).

Vedia, kına ilgili duyduğu hisleri anlatırken sesine yansıyan dinginlik, kelimelerden daha güçlü bir anlam katmıştır. Kınanın onda bıraktığı duyguyu kelimelerden çok ses tonundan daha iyi anlayabiliyorsunuz. Vedia, onda bıraktığı duyguyu şöyle tarif etmeye devam etmiştir:

Kına yaktığım zaman, o gün ya ben hani şöyle hissediyorum. Ya sanki böyle geçmişe bir dönüş yaşıyorum. Ne bileyim hani bir doğayla bütünleşme yaşıyorum. Aslında sanki böyle insanlığımızı hatırlatıyor bize. Yani çok da doğayla bütünleşmek şeydir ya, o kibirten, hani üstünlük duygusundan uzaklaşmaktır bir taraftan; onu hissettiriyor insana. Yani böyle enerji veriyor; bilmiyorum. Çok iyi hissettiriyor.

Vedia sağlıklı olduğu için hamilelik döneminde saçlarına yaktığı kınanın, kendisinin bedenine de enerji verdiğini dile getirmektedir. Kına ağacının o köklü geçmişinin enerjisinin kendisine mutlaka geçtiğine inanmaktadır. “Öyleyse şeyler, karşısında düşünüp taşınacağımız tarafsız nesnelere değiller; her biri bizim için bir tutumu simgeler, bir tutumu anımsatır, bizde olumlu olumsuz tepkiler uyandırır.”²⁴ Vedia için kınanın ruhuna iyi gelen olumlu bir yanı vardır.

Ayak kokusu nedeniyle ayaklarına kına yakan Servet (45) ise hiçbir ilacın kına kadar etkili olamayacağına inanmaktadır. Kınanın eski çağlardan itibaren bilinen bir iyileştirici olduğunu belirten Servet, kimyasal olan ilaç yerine doğal olan kınayı tercih ettiğini dile getirmiştir.

Erkek katılımcılarla yapmış olduğum görüşmelerde “eskilerden beri değişmeden gelen güvenilir bilgi varken, neden kimyasal olan ilacı kullanayım” şeklinde cevaplar gelmiştir. Aslında bu söylemlerinin altında bir bakıma tıp ve ilaç sektörüne duydukları güvenin zedelenmiş olduğu da anlaşılmaktadır. Kimyasal olarak üretilmiş yapay olanın karşısında, doğadan olan, doğal olan kınayı alternatif olarak kullanmaktadırlar. Bunun yanında kınayı, sadece bir iyileştirici olarak kullanmanın ötesinde kendilerini ruhen de iyi hissettiklerini belirtmişlerdir.

Genel olarak katılımcılarımla yapmış olduğum görüşmelerde kına-sağlık ilişkisi bağlamında yapmış olduğumuz konuşmalar, onları çocukluk döneminde anneanne ya da babaanne ile geçirmiş oldukları zamanın ruhuna götürmüştür. Derinlemesine yapmış olduğumuz bazı sohbetlerde gerek duraklamalar, gerek kullanılan ses tonları ve gerekse yüz mimikleri kına ile ilgili söylenen sözlerden daha güçlü bir etki bırakmıştır. Bu bize, Wittgenstein’in “dilimin sınırları dünyanın sınırları değildir.”³³ cümlesini hatırlatmaktadır. Dolayısıyla nesnelere ya da öğelerin kişilerde oluşturduğu duyuların hissettirdiklerini sözlere dökmek kolay değildir. Kına ile ilgili söylenen duyuların anlatılma çabası Cezanne’nin “ağaçların kokusunu resmedilmek gerek” dediği cümlesini hatırlatmaktadır (akt. Merleau-Ponty).²⁴ Laptantine’nin³⁴ ise “sinema, şeyleri kelimelerin yapamayacağı şekillerde gösterme sanatıdır” (akt. Howes, s. vii)⁴ cümlesi duyu algısı çalışmalarını kelimelere dökmek zorluğunu belirtmek açısından oldukça güçlü bir anlatımdır.

Sonuç olarak, genel bir değerlendirme yaptığımızda, kişilerin kına-sağlık bağlamında duyu belleklerine yüklemiş oldukları anlık duyu algılarının hissettirdikleri genelde eskiye özlem zemini üzerinden anlatılmaktadır. Katılımcılarımla gerek anneleri gerekse anneanne veya babaannelerinin dönemine ait sokakların, bahçelerin, komşuluk ilişkilerinin, değer yargılarının, ortak paylaşım kültürünün, sosyal ilişkilerin modern zaman içinde değişip dönüştüğünü kına-sağlık anlatılarının içine gömülü bir şekilde aktarmışlardır.

Bunun yanında doğal yapay ikilemi ile karşılaşmaktayız. Katılımcıların kına-sağlık söylemi içinde duyuşal belleklerinde hatırlamış oldukları anılarında, annelerinin ya da anneanne-babaannelerinin dönemindeki doğallığa olan özlemi de dile getirmişlerdir. Bu doğallık, insan ilişkilerini de içine alarak aktarılmak istenen bir olgudur. Şimdilerde ise modern yaşam koşulları içinde ilişkiler de yapaylaşmıştır. Eski zamanlardan hiç bozulmadan günümüze gelen kınanın ise doğal yapısı bozulmamıştır. O yüzden güven vermekte ve bunun verdiği duyuyu bedenlerinde cisimleştirmek istemektedirler.

Kınayı, kendi sağlıklarını yapay olanın karşısında, doğadan, doğal olduğu için alternatif olarak kullanan öznelerin anlatılarının altında, bir bakıma modernitenin eleştirisi de yatmaktadır. Kına onlara çocukluk dönemine ait parça parça anımsadıkları anları hatırlatır. O anlar annelerinin, anneanne-babaannelerinin dönemine ait zamanın ruhunu hissetmesine sebep olur. O zamana ait kişiler arası iletişim, ortaklaşa paylaşılan şeyler, sohbetler, sosyal ilişkiler ve tüm bunların kişide yarattığı duygulanımları duyu hafızasında hatırlar. Şehirlerde modern yaşam koşulları sebebiyle değişen, yozlaşan bir takım ilişkiler karşısında, bu hatıraların özlemini bedenleri üzerinden cisimleştirerek gidermek isterler.

Laing, "bütün varlıkların varoluş temeli, aralarındaki ilişkidir"³⁰ der. Simmel, bu ilişkilerin toplum hayatının bütün sağlamlığını, elastikliğini, bütün çeşitliliğini ve bir örnekliliğini ayakta tutan etkileşimler olduğunu vurgular.³⁵ Ancak teknolojidaki hızlılığın yarattığı dönüşüm sürecinde kişiler arası ilişkilerde "duyuşal uyuşma" (Benjamin)²⁷ yaşanmaya başlamıştır. Laing, "makinelere çoktandır insanların insanlarla kurduğu iletişimin daha iyisini kendi aralarında kurmuşlardır. Durum ironiktir. İletişim üzerine giderek çoğalan ilgiye rağmen iletişim kurulacak ne kadar az insan var"³⁰ diyerek yaşamın sebep olduğu yabancılaşmayı dile getirir. Aynı şekilde farklı bir dille Gündüz Vassaf, modern zamanların yeni barbarları olarak dünyanın nasıl abluka altına alındığından bahsederek şöyle der: "Modern Zamanlar"ımızın bu yeni barbarları kitlesel turizm kisvesi altında çekirgeler gibi ortalığı kasıp kavuruyor. Turistlerin gittikleri her yerde dil, kültür, iman, ahlâk, tarih, mimari, doğa silinerek yok olup gidiyor ya da sırf onlar için, onların beğenisine göre yerel değerler, danslar, mekânlar yaratılıyor yeniden."³⁶ Modern zamanların koşulları, maneviyat anomisi yaratmaktadır. Maneviyat anomisi olarak kast etmek istediğim kişilerin modern zamanın koşullarında yani insani olmayan bir hız içinde yaşarken aynı zamanda annelerinin ya da büyükannelerinin sosyal ilişki ve değerlerinin arasında sıkışıp kalmasıdır. Griffiths, "modernlik kasılmayı ve kaygıyı bilir, saati değil"²⁹ der. "Modern kent hayatının yüreği saattir, durmadan daha hızlı, daha hızlı atar. Kasıl, ürk, kasıl ürk. Her şey hızlandırılmıştır; ilişkilerden geçici işlere, hazır yemekten hazır giysilere, hazır bilgiye kadar zamanın kısaltılmış izlenimi uyandırır."²⁹ Kınanın gizli özneleri, bu izlenime karşı koyarmışçasına kınayı kullanmaktan vazgeçmemektedirler. Kına onlar için tüm bu anlatıların karşısında geçmiş zamanın dinginliği, huzurunu bedenlerinde hissetme fırsatını sunar gibidir. Modern hayatın yapılandığı zamanın esaretinin kölesi olmamak için de bir bakıma direnç göstermektedirler. Bu direnç gösterme kendilerine olan güveni daha da sağlamlaştırmaktadır.

Sonuç

Kişiler, kına-sağlık bağlamında deneyimlerini aktarırlarken, kınanın kokusu, rengi ve ritüelleri ile ilgili duyuşal belleklerinde depolamış oldukları anılarını hatırlamaktadırlar. Katılımcıların kına ile ilgili sağlık söylemleri analiz edildiğinde, kınanın biyolojik olarak iyileştirici özelliğinin yanında ruhsal olarak da kendilerini iyi hissettiklerini, anlatılar arasında aktarmışlardır. Bu anıların kişilerde olumlu ya da olumsuz yarattığı hisler ve duygular bu araştırma için oldukça anlamlıdır. Kına-sağlık bağlamında öznel olan bu deneyimler, kültürel bellek bağlamında bilişsel olarak içselleştirilmiştir. Duyuların belleğinde saklı olan bu anıların oluşturduğu his ve duygular, kişilerin, kınayı bedenlerinde neden ve nasıl cisimleştirmek istediklerine de bütüncül açıdan açıklık getirmektedir.

Modern tıp ve endüstriyel ilaçları yapay olarak tanımlayan katılımcılar, bunun yerine alternatif olarak doğadan olan, işlenmemiş, doğal olarak tanımladıkları kınayı koymaktadırlar. Aynı zamanda kına yüzyıllardan beridir bilinen tabii bir bitki olarak tıpta bazı alanlarda kullanılan ve anneanne-babaannelerin aktarımı yoluyla günümüze kadar süregelen güvenilir bir alternatif olarak da görülmektedir.

Katılımcılar, bilişsel olarak modern yaşamın hızı karşısına, yine kınayı koymaktadırlar. Kına yakılması yavaş ve zaman ayrılması gereken bir işlemdir. Bu durum, bazı kişilerin, kına yerine daha hızlı sonuç veren kimyasal boyayı ve ilacı tercih etmelerine neden olmaktadır. Ancak kınayı düzenli olarak sıklıkla kullanan katılımcılar, kına yakmaya ayırdıkları zamanın kendileri için bir ritüel olduğunu belirtmişler ve bu ritüelin zihin ve beden bütünlüğü açısından kendilerini iyi hissettirdiğini dile getirmişlerdir.

Descartes'ın³⁷ zihin beden ayrımı burada zihin beden bütünlüğü olarak karşımıza çıkmaktadır. Sağlık antropolojisi alanında değerli çalışmaları olan Scheper-Hughes ve Lock, his ve duyguların, zihin ve beden arasında köprü olduğunun unutulmaması gerektiğinin altını çizerek, toplumsal ahlak, bireysel, sosyal ve politik bedenlerimizin arasında duygularımızın önemli bir köprü olduğunun farkında olunması gerektiğinin vurgusunu yapmaktadır.³⁸

Kınayı sağlıklı olduğu için gündelik yaşamlarının parçası haline getirmiş olan kişilerin, sağlık söylemlerinin altında duyuların belleği yatmaktadır. Kınanın kokusu, rengi ve dokusu kişilere çocuklarında depolamış oldukları bir takım anılarını çağrıştırmaktadır. Bu çağrışımların kişilerdeki his ve duyguları onların zihin ve bedenleri arasında köprü kurmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla kına kişiler için biyolojik iyileştiricinin yanında psikolojik olarak da iyileştirici bir alternatif olmaktadır.

Kaynaklar

1. Geertz, C. Yoğun Betimleme: Yorumsal Bir Kültür Kuramına Doğru. *Kültürlerin Yorumlanması* (içinde s. 17-47). Hakan Gür (çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2010.
2. Assman, J.. *Kültürel bellek: Eski yüksek kültürlerde yazı, hatırlama ve politik kimlik*. (A. Tekin, Çev.). İstanbul: Ayrıntı, 2015.
3. Seremataki, C. NThe Memory of The Senses: Historical Perception, Commensal Exchange and Modernity. *Visual Anthropology Review*.1993;9(2)
https://www.researchgate.net/publication/227997585_The_Memory_of_the_Senses_Historical_Perception_Commensal_Exchange_and_Modernity. Erişim Tarihi: 01.06.2019.
4. Howes, D. Introduction. In *Empire of the Senses: The Sensory Culture Reader* (pp. 1–17). Oxford, New York: Berg, 2005.
5. Stoller, P. *Sensuous Scholarship*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press. 1997.
6. Halbwachs, M. *On Collective Memory*. Chicago: University of Chicago Press. 1992.
7. Durkheim, E.. *Suicide: A study in Sociology*. (J. A. Spaulding and G. Simpson, Trans.). London and New York: Roudledge 1952
8. Bectold, T. Natural Colorants – Quinoid, Naphthoquinoid and Anthraquinoid Dyes. In T. Bechtold and R. Mussak (Eds.), *Handbook of Natural Colorants* (pp. 151-171). Leopold-Franzens University, Austria, U.K.: Wiley 2009.
9. Packard, M. *Henna Source Book*. New York: Race Point Publishing 2012.
10. Cartwright-Jones, C. *Id al-Adha: The Ecological and Nutritional Impact of the Muslim Feast of Sacrifice, and the Significance of Henna in this Sacrifice*. Ohio: Tap Dancing Lizard LLC. 2001 . <http://www.hennapage.com/henna/encyclopedia/id/Id.pdf>, erişim tarihi, 12.07.2019.
11. Grolier Multimedia Encyclopedia. *Henna*. file:///C:/Users/clf/Documents/KINA/henna.pdf., erişim tarihi: 12.08.2018.
12. Bryan C.P. and Smith G. E., *Ancient Egyptian medicine: the Papyrus Ebers*. Chicago: Ares Publishers, ISBN 978-0-89005-004-0. (1974).
13. Bayat, H. A. *Tıp Tarihi*. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi2016.
14. Cartwright-Jones, C. *Developing Guidelines On Henna: A Geographical Approach. Essay for Masters Degree*. Kent, Ohio, USA: Kent State University, TapDancing Lizard LLC. 2006.
<http://www.hennapage.com/henna/encyclopedia/mastersessay/chapter1masters.pdf>, erişim tarihi, 12.07.2019.
15. Perho, I. *The Prophet's Medicine: A Creation of the Muslim Traditionalist Scholars*. Helsinki: the Finnish Oriental Society, Societas Orientalis Fennica 1995.
16. Öselmiş, M. *Tıbb-ı Nebevi*. <http://www.mustafaoselmis.com.tr/wp-content/uploads/kitap-icerikleri/tibb-i-nebevi.pdf>, erişim tarihi, 02.06.2019.
17. Ergin, M. *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: TDK. 2009.

18. Soylu, S. Türk Folklorunda ve İçel'de Kına ve Kına Yakma. *Mersin Halk Eğitimi Merkezi ve Akşam Sanat Okulu Müdürlüğü Yayın Organı*, Mayıs Ayı, 2. Sayı. 1987.
19. Turan, Ş. *Çukurova Kına Geleneğinde Ağıt Türküleri*. II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyum Bildirileri. Çukurova Üniversitesi Basımevi, Adana. 1993.
20. Boratav, N. P. *Türk Halkbilimi: 100 Soruda Türk Folkloru (İnanışlar, Töre ve Törenler, Oyunlar)*. İstanbul: Gerçek 1994.
21. Yardımcı, M. *Geleneksel Kültürümüzde Ve Âşıkların Dilinde Kına*. 2019 http://turkoloji.cu.edu.tr/HALK%20EDEBIYATI/mehmet_yardimci_geleneksel_kultur_asiklar_kina.pdf, erişim tarihi, 05.06.2019.
22. Tokmak, Y. *Balıkesir Ve Çevresinde Kına Folkloru Üzerine Derlemeler Ve İncelemeler*. (Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 2009.
23. Yetiş, B. *Kına Gecesi Nasıl Organize Edilir*, 2019 .<https://dugun.com/kina-ve-bekarliga-veda/makaleler/kina-gecesi-nasil-organize-edilir-768>, erişim tarihi: 08.08.2019.
24. Merleau-Ponty, M. *Algılanan Dünya: Sohbetler*. (Ö. Aygün, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları 2017.
25. Geertz, C. Kültür Kavramının İnsan Kavramı Üzerindeki Etkisi. (H. Gür, Çev.). *Kültürlerin Yorumlanması kitabı* içinde (s. 17-47). Ankara: Dost Kitabevi. 2010.
26. Shotter, J. *Conversational Realities : Constructing Life Through Language Inquiries in Social Construction*. London: Sage Publications. 1993.
27. Benjamin, W. *Teknik Olarak Yeniden-Üretilebilirlik Çağında Sanat Yapıtı*. (G. Sarı, Çev.). İstanbul: Zeplin. 2015.
28. Buck-Morss, S. Aesthetics and Anaesthetics: Walter Benjamin's Artwork Essay Reconsidered. *Autumn* October, 1992; 62, 3-41. https://warwick.ac.uk/fac/arts/english/currentstudents/undergraduate/modules/fulllist/second/en229/buck-morss-aestheticsanaesthetics_.pdf, erişim tarihi: 15.08.2019.
29. Griffiths, J. *Tik Tak: Zamana Kaçamak Bir Bakış*. (E. Altınay, Çev.). İstanbul: Ayrıntı. 2003.
30. Laing, D. R. *Yaşantının Politikası*. (K. Sayar, Çev.). Ankara: Vadi Yayınları 1993.
31. Cox, R., Irving, A., Wright, C. *Beyond Text? Critical Practices and Sensory Anthropology*. Manchester: Manchester University Press.2016.
32. Sarlo, B. *Geçmiş Zaman: Bellek Kültürü ve Özneye Dönüş Üzerine Bir Tartışma*. (P. B. Charum ve D. Ekinci, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları. 2012.
33. Wittgenstein, L.. *Tractatus Logico Philosophicus*. London : Routledge, 2004
34. Laptantine, F. *The Life of the Senses Introduction to a Modal Anthropology*. (J. Furniss, Trans.). London: Bloomsbury Academic An imprint of Bloomsbury Publishing Plc. 2015.
35. Simmel, G. Duyuların Sosyolojisi. *Bireysellik ve Kültür* (T. Birkan, Çev.) kitabının içinde (s. 219-231). İstanbul: Metis Yayınları. 2009.
36. Vassaf, G. *Cennetin Dibi Modern Zamanlarda Eğlencelik Hayat*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2013.
37. Descartes, R. *Meditasyonlar*. Çiğdem Dürüşken (çev.). İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.
38. Scheper-Hughes, N., Lock, M. M. The Mindful Body: A Prolegomenon to Future Work in Medical Anthropology. *Medical Anthropology Quarterly*. Vol 1, No. 1, pp. 6-41. American Anthropological Association, Wiley, 1987.